

חנטה לפני ואחרי ט"ו בשבט

תשובת הרב מן ההר שליט"א (מכתב) – התורה והארץ ב'

אני אומר לנפשי שבכל מקום שהרמב"ם הורה והראב"ד לא נחלק עליו, הרי הרמב"ם גדול בחכמה ובמנין, וכשהראב"ד חלק עליו הרי זה ספיקא דדינא, ובזה ההלכה פסוקה וברורה, שבדאורייתא כל ספק לחומרא, ובדרבנן הספק לקולא, ואחריהם מרן המחבר בשולחן ערוך, בכל מקום שהרמ"א לא נחלק עליו, ודא ודאי שמרן הוא הגדול בחכמה ובמנין, ואין לסטות מדבריו ימין ושמאל אפילו בחוט השערה.

לפיכך בתערובת של פירות שנה שלישית עם פירות של שנה הסמוכה לה לפניא או לאחריה, וכן גם בפירות שיש בהם ספק מאיזו שנה הם, אם משנה שפירותיה חייבים במעשר שני, או משנה שפירותיה חייבים במעשר עני, עיקר הדין הוא כדברי הרמב"ם. ואף על פי שבכסף משנה כתב מרן בתחילה שדברי הרמב"ם תמוהים, הרי הביא את דברי מהר"י קורקוס להסביר דבריו, ואחרי כן כתב את דברי הרמב"ם בלי להוסיף ובלי לגרוע. והנה גם לא השיגו על מרן, לא הרמ"א, ולא הש"ך והט"ז ובאר הגולה, וגם ב"מעשה אורג" העתיק את דבריו והטעים אותם ו"במשנה אחרונה" שעל המשניות (מכשירין פ"ב מ"א) כותב שר' עקיבא שהפריש מספק שני מעשרות, עשה לפניו משורת הדין לתת לעניים כדי להחמיר על עצמו. בדבריו אלה כיון בעל "משנה אחרונה" בדעתו הגדולה לדברי רב נסים גאון המודפסים בש"ס וילנא על הדף (עירובין ז' ע"א). ואף על פי שגם הגר"א בהגהות השולחן ערוך העתיק את דברי הראב"ד, אנן מה נענה אבתריהו דמרן המחבר שהוא מרא דארעא ישראל ומרא דכל ישראל כולם, הוא והרמ"א וכל נושא כליהם, שסמכו את ידיהם על דברי הרמב"ם אלה. והלא זהו השולחן שאנו סמוכים עליו וזהו הלחם שאנו אוכלים והמים שאנו שותים, ומפיהם ומפי כתבם אנו חיים.

אך בוודאי מי שהיכולת בידו ובנדבת לבו ירצה להוסיף לעניים, יעשה הטוב והישר: ויצא ידי חובה גם כדברי הראב"ד והר"ש והרא"ש, וינהג כמנהג ר' עקיבא לפדות מעשר שני זה בכסף, כפי שאנו נוהגים כיום בכל מעשר שני, ואת פירות המעשר הפדויים יתן לעניים כפי שאנו נוהגים במעשר עני אחר. כי הראב"ד ודעימיה הבינו, שר' עקיבא עשה כך מעיקר הדין, אבל הרמב"ם ומרן המחבר שהכריע בדבריו, שלא הביאו את דברי ר' עקיבא מן הסתם סוברים שרק מפני שהיה חסיד ועשיר מופלג, ראה את עצמו חייב לנהוג כך, ולא כל מי שרוצה ליטול את השם יטול.

וראה במשנה פאה (פ"א מ"ב), שם הזכירו חז"ל שחייב אדם להיות נדיב כפי יכולתו ולתת לעניים יותר ממה שהוא חייב על פי דין לתת להם. וכן גם בתרומה קבעו חז"ל שיעור מיוחד לעין יפה. ויש לומר בזה, שהטעם הוא מפני שהתורה עצמה לא קבעה בשני אלה שיעור הראוי לכל אדם, וכיון שכך רמזה בזה, שיש בשתי נתינות אלה מרווח, וכל המוסיף משובח. אבל בנתינות אחרות שבהם קבעה התורה שיעור, אל יוסיפו ואל יגרעו, והלוואי ויצאו כולם בהם ידי חובתם.

בדברי "מעדני ארץ" (תרומות פ"ב ס"ק ב), שהביא מר בזיתי ניקוף שנתערבו בזיתי מסיק, שם חיוב ופטור מעורבים, ובהם המיעוט נבלע לתוך הרוב, וקיבל את מהות הרוב לחיוב או לפטור. ויש לשאול על דבריו בשני צדדים. הרי אם זיתי מסיק הם המיעוט, איך יתבטלו הזיתים החייבים בתרומה בזיתי ניקוף הפטורים, והרי אמרנו על התרומה כהיתרה כך גם איסורה, והואיל והיתרה במשהו גם איסורה במשהו? ועל זה נשיב שסברא זו לאסור אותם היא מדרבנן, אבל מדאורייתא כל מין במינו בטל, והואיל ואיסור טבל בזמן הזה מדרבנן, הם אמרו והם אמרו לחייב את הכל בשווה. ואם זיתי מסיק הם הרוב וזיתי ניקוף הם המיעוט, כמו כן יש לשאול, איך יכול המיעוט הפטור לקבל את החיוב של הרוב אם חיובו יהיה מדרבנן? וזה יהיה טוב רק ביין ושמן שיש בהם בילה, אבל לא בדברים שאין בהם בילה, שאם יתרום ותזדמן לו התרומה מפירות שחיובם מדרבנן על פירות שחיובם מדאורייתא. ועל כורחך נצטרך לומר שהרמב"ם וגם הרע"ב סוברים שיש בילה בכל דבר כדברי המשנה למלך (הל' תרומות פ"ב הי"ג) המצטט את המהרי"ט. אבל אם אין בילה אלא בשמן ויין, תמוה מאוד שהרמב"ם לא ביאר שהדברים אמורים רק כשהוא עושה את הזיתים והענבים לשמן ויין, שאז הם יכולים להבלל, ולא כשאוכל אותם זיתים וענבים.

מה שנאמר בתערובת של פירות החייבים בפירות הפטורים אפשר לומר גם בתערובת של פירות משתי שנים שסדר הפרשות המעשרות שלהם שווה. אם נתערב בהם מיעוט של שנה ראשונה עם רוב פירות של שנה שנייה למשל, הופך המיעוט מדאורייתא להיות כמו הרוב. אלא אם יש להם פרנסה ממקום אחר, שיש לו פירות אחרים משתי השנים, הרי הם כאילו לא נתערבו ומפריש עליהם. אם אין לו פירות אחרים, בזיתים וענבים: יעשה אותם שמן ויין והם נבללים, ואז יכול להפריש מיניה וביה. אבל בפירות אחרים שאי אפשר לעשות אותם למשקים, למא דאמר אין בילה, איך יוכל לעשר מיניה וביה? שמא המעשר שיעלה בידו הוא משל שנה אחת, ולא יוכל לפטור בזה פירות של שנה אחרת! על זה יש להשיב, שאם הטעם שטבל אינו בטל מפני שהוא דבר שיש לו מתירים, אזי במקרה שאין לו פירות אחרים מאותן שתי שנים שבתערובת, חזרה התערובת להיות דבר שאין לו מתירים, ומן הדין פירות שנה ראשונה מועטים שנתערבו בפירות שנה שניה מרובים בטלים ברוב. ושמא תאמר, ביטול ברוב גורם לפירות המועטים לאבד את זהותם של עצמם, אבל כיצד יוכלו לקבל את הזהות האחרת להיחשב כאילו גדלו בשנה השניה? ואם הטעם שטבל אינו מתבטל הוא מפני שכהיתרו במשהו גם איסורו במשהו, יקשה עלינו גם כיצד תתבטל גם זהותו העצמית של התערובת. ובודאי שלא תהיה לנו אפשרות לתקן תערובת של מחצה על מחצה. וברוב ומיעוט נוכל לומר כדברי "מעדני ארץ", שהואיל וגם "כהיתרו בך גם איסורו" הוא רק מדרבנן, ומדאורייתא זהותו העצמית של המיעוט בטלה, בעצם נתבטל מדאורייתא איסור טבל שעליו, ויכולים רבנן להטיל עליו דין של הרוב.

ויש גם לעיין טובא על הראב"ד, למה הקשה רק בענין מעשר שני ומעשר עני, וטען על זה, שאם הפריש מעשר שני במקום שהיה חייב להפריש מעשר עני נשארו הפירות טבל, ועל תערובת של רוב ומיעוט הקשה שטבל אינו בטל בגלל זה, צריך היה להקשות גם על זה שאי אפשר לעשר משל שנה אחת על פירות של שנה אחרת! וגם לפי פירושו של הראב"ד שהמשנה במכשירין מדברת בתערובת של דמאי, וכי בדמאי אפשר לעשר מפירות של שנה אחרת? וצריך לומר גם זה בדמאי הקלו בתערובת שלא לחשוש כשהוא מעשר משל שנה אחת על של שנה אחרת. ושמא חשב הראב"ד שגם הרמב"ם יפרש את הכל רק בזיתים וענבים שבמשקים שלהם יש בילה, ועל כן את התרומה והמעשר שלהם אפשר להפריש מן התערובת והקשה רק על מעשר שני ומעשר עני.

ועל הר"ש קשה קצת, למה לא הזכיר במשנה במכשירין שהמדובר רק בזיתים וענבים שיעשה אותם למשקים? ונצטרך לומר שסמך על מה שכתב במשנה בחלה אבל הרא"ש והר"י בן מלכי צדק לא הזכירו את זה לא בחלה ולא במכשירין. ואולי הם סוברים שיש בילה בכל. וגם הרמב"ם שסתם את דבריו, וגם הרע"ב, וכן מרן בשולחן ערוך יסברו שיש בילה בכל.

וצריך לומר לדברי הרמב"ם ועל פי הדרך שפירש אותו הר"י קורקוס, שבשנה של מעשר עני, אם אמר בשעת ההפרשה שמעשר זה שהוא מפריש הוא מעשר שני, נתפסו הפירות בקדושת מעשר שני, והוא יצא ידי חובתו.

וצריך עיון כיצד יידון המעשר בשנים שהוא חייב במעשר שני והוא הפריש אותו לשם מעשר עני? ולפי הראב"ד ודאי הוא שהפירות נשארו בטבלם אם לא הפריש את המעשר לשם אותו מעשר שהוא חייב.

עוד אפשר לי לומר לדברי הרמב"ם על פי שיטתו. שבזמן הזה שאין יושבי הארץ עליה, חיוב תרומות ומעשרות הוא רק מדרבנן. דהנה במחצה על מחצה ישנן שלש אפשרויות. האחת היא, שמא לא דייקנו ויש כאן רוב של שנה האחת, והאפשרות השנייה היא, שמא יש כאן רוב של השנה האחרת, ומדאורייתא הוא יכול להפריש כפי חיובם של הפירות המרובים. האפשרות השלישית היא, שמא יש כאן מחצה על מחצה בדיוק, ואין רוב שיבטל את המיעוט. אם גם הרמב"ם סובר שאין בילה, ולפי זה אין תקנה לפירות אלה, אך הואיל וחיובן אינו אלא מדרבנן יפריש מה שהוא רוצה, ואז אם כיון לאמת והפירות שהפרישם הם מתאימים לחיובו של הרוב, הרי טוב, ואם הם לפי חיובו של המיעוט, וכל שכן כשאין בהם בכלל רוב נשאר המופרש ספק טבל דרבנן, ומותר מפני שהוא ספיקא דרבנן. והוצרכנו לזה כלפי האיסור להפריש משל שנה זו על של שנה אחרת; אבל בספק מעשר שני או מעשר עני, הוא חייב במעשר עני, הלא כבר אמרנו שלדעת הרמב"ם אם הפריש מעשר שני במקום שהיה לו להפריש מעשר עני יצא ידי חובה. כך גם נאמר כדברי הר"ש שגם הוא סובר שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן. ולדברי הרא"ש נאמר, או שהוא סובר שחיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה דרבנן, או שהוא סובר שמדאורייתא רק דגן ותירוש ויצהר חיובם דאורייתא, ושאר הפירות מדרבנן, ובהם אפשר לומר כדלעיל, ובדגן ותירוש ויצהר כשיש בתערובת רוב, יטחן את הדגן ויסחט את הזיתים והענבים, ואז יתבטל המיעוט. במחצה על מחצה, אם אין לו פרנסה ממקום אחר, ירבה חולין על הטבל ויבטלו (כדבעינן למימר לקמן) או שיאבד את כל התערובת.

ובפאת השולחן (פרק י"ג ט"ו) מביא מן התוספתא, שאפשר להוסיף פירות מחוצה לארץ על פירות ארץ ישראל ולבטלם, כדי לפטור אותם ממעשר ומשביעית. והנה מתערובת זו של פירות שניה עם פירות שלישית מוכח שפירות שנה אחת בטלים בפירות שנה אחרת לדברי הכל. אבל פירות טבל בחולין אינם בטלים לפטור אותם מחובת ההפרשה, כדאיתא במשנה, בגמרא וברמב"ם בהרבה מקומות. וצריך ודאי הסבר לחלק, בין חולין שהיו חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות והופרשו מהם כל מה שהיה צריך להפריש, שהם אינם מבטלים טבל, וכן גם זיתי ניקוף שאינם מבטלים את זיתי מסיק החייבים כל זמן שיש להם פרנסה ממקום אחר, וזה מפני שהם פירות הארץ שהיתה להם זיקה כלשהי לחיוב

מעשרות. לעומת זאת, פירות חוצה לארץ שלא היתה להם זיקה לחיוב מעשרות יכולים לבטל את הטבל. זה יכול להיות אולי מובן אם טבל אינו בטל מפני ש"איסורו הוא כהיתרו". כי פירוש הדבר הוא, שכאשר נופל טבל לתוך פירות שהיו פעם טבל וניתקנו על ידי הפרשה, עשו אותם רבנן עתה, כאילו נתבטל התיקון שלהם, וחזרו להיות כפי שהיו לפני כן, ואמרו על זה שכשם שהפרשת התרומה המתקנת את הטבל היא במשהו, כך נפילת הטבל במשהו כמו כן יכולה להחזיר את המצב לקדמותו ולאיסורו. ולפיכך רוב פירות שלא היו חייבים מעולם בתיקון ולא נעשה בהם תיקון של הפרשת תרומה, אי אפשר להחזיר אותם לאיסור שלא היה בהם, ולפיכך הם יכולים ברוב פשוט לבטל את הטבל. אבל אם הטעם הוא משום שטבל הוא דבר שיש לו מתירים, וחכמים ציוו לנו שבכל מקום שיש לו מתירים לא לסמוך על ביטול ברוב, אלא נלך ונתקן את האיסור במקום לסמוך על הביטול, מה לי אם הרוב הוא מתבואה שהיתה בה זיקת תרומות ומעשרות שתוקנה על ידי הפרשה, ומה לי אם הרוב הפטור הוא מתבואה שלא היתה לה זיקה של חיוב מעולם.

ואולי נאמר, שטבל בטל מדאורייתא גם בדבר שיש לו מתירים, ורבנן הם שגזרו שלא יתבטל, אם אפשר לתקן אותו בלי הביטול. על כן גזירת החכמים היתה רק בפירות חולין של ארץ ישראל, כדי שלא יוכלו לבטל טבל, ולא יתחמקו מלתת את המתנות, שאם לא כן, היה אדם מתקן לו סאה אחת מפירותיו, ומבטל בה את כל הטבל שלו מעט מעט, וקמא קמא בטיל. אבל פירות חוצה לארץ אינם שכיחים לו, ובמלתא דלא שביחא לא גזרו רבנן. וגם זה יתרץ איך התירה התוספתא לבטל איסור לכתחילה. ושמא יש בזה עוד איסור שהוא נהנה מן הטבל הנאה של כילוי, שגם זה הוא אולי רק איסור דרבנן, ובמלתא דלא שביחא לא גזרו רבנן.

אבל הרמב"ם שלא הביא כלל הך דתוספתא, שמותר לבטל טבל ושביעית לכתחילה ברוב פירות חוצה לארץ, שמא הוא סובר שהמשנה שלא הזכירה דבר זה חולקת על התוספתא, וגם הגמרא שלא הביאה דבר זה ולא דבר הדומה לו, אולי דחתה את זה מן ההלכה, וכולם סוברים שדין אחד לפירות שהיו חייבים בהפרשה וניתקנו, ולפירות חוצה לארץ הפטורים מעיקרם, ואי אפשר בדרך זו לבטל לא איסור טבל ולא איסור שביעית, על פי זה חשכו עינינו להזין אותן בראיית אור דברי קדשו של "פאת השולחן" בזה.

סיכום

א. פירות שנתערבו ישן עם חדש, אלה נתחייבו במעשר שני ואלה נתחייבו במעשר עני, הולכים בהם אחר הרוב. אם היתה התערובת מחצה על מחצה, יפריש מעשר שני על הכל, ומי שרוצה לנהוג לפנים משורת הדין יתנה שכל מה שצריך מעיקר הדין שלו להיות מעשר עני יהיה מעשר עני, וינהג במופרש דין מעשר שני ודין מעשר עני.

ב. פירות שנתערבו חדש וישן מן השנים שהמעשרות שלהם שווים, מפריש בהם המעשרות כאילו לא נתערבו, מפני שהרוב גורר את המיעוט אחריו להיות כמוהו. במחצה על מחצה יש לסמוך מתוך הדחק על הבילה, או ינהג כך מפני שהטבל הוא מדבריהם, ויפריש מיניה וביה.

ג. פירות שמסופק בהם אם הם חייבים במעשר שני או במעשר עני, יפריש מעשר שני, ומי שרוצה לנהוג לפנים משורת הדין יפריש מעשר שני ויתנה בעת ההפרשה שאם חיובם הוא במעשר עני, יפדה את הפירות ויתנם בנדבת לבו לעניים.